

УДК 341.1

[https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-7\(12\)-787-796](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-7(12)-787-796)

Корнієнко Валерій Олексійович кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу правових проблем у сфері міжнародного співробітництва науково-дослідного управління проблем ресурсного забезпечення у воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва Центру воєнно-стратегічних досліджень, Національний університет оборони України, м. Київ, тел. 0673775811 <https://orcid.org/0000-0003-3202-6013>

Кипич Інга Валеріївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну м. Київ, тел. 0633841989, 1ngysik@ukr.net <https://orcid.org/0000-0003-3678-4794>

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО СОЮЗУ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПИТАНЬ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА СПІВПРАЦІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу шляхів реалізації проекту Балто-Чорноморської інтеграції у Європейський союз чи НАТО для розв'язання безпекового питання на регіональному рівні. До перешкод на шляху реалізації проекту насамперед відносять розбіжності в тлумаченні деяких історичних подій, а також етноцентричне бачення функціонування майбутнього “союзу”, що більш за все притаманне як деяким польським, так і українським політологам. Однак, однією з головних перепон на шляху реалізації ідеї Балто-Чорноморського союзу є наша військово-політична конфронтація росії проти України. Нестабільність української економіки у 2014 і 2022 роках, політична нестабільність, слабе запровадження реформ, корупція та низький рівень життя в Україні створюють системну проблему на шляху до військово-політичного об'єднання Балтійсько-Чорноморських держав.

З початку російського вторгнення у 2014 р. та його розширення у лютому 2022 р. ситуація безпеки в регіоні Центрально-Східної Європи зазнала різких змін, тому перед країнами постала потреба ревізії їх безпекової політики. Проблема також полягає в недостатній розробці угод та договорів саме в форматі багатостороннього співробітництва, що значно уповільнює відносини між учасниками формату. Зазначені проблеми є невирішеними, тож потребують ширшого дослідження особливостей та перспективи безпекової співпраці України з цими країнами.

Загалом тема розроблення й створення проекту Балто-Чорноморського військово-політичного союзу набула особливої актуальності з 2014 року після

початку російсько-української війни. Перед країнами європейського регіону постало питання забезпечення власної оборони. Частина держав Балто-Чорноморського проєкту не є членами НАТО і, відповідно, не захищені 5-ю статтею Вашингтонського договору (...збройний напад на одну або кількох з них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх...), а ті, що приєдналися до договору часто мають сумніви щодо його дієвості, адже ця стаття жодного разу не застосовувалась. Тож єдиний ефективний засіб стримування агресій росії серед прихильників Балто-Чорноморської інтеграції вважається виключно власна сила потенційних “жертв агресії”. Але у кожній із країн окремо власної сили недостатньо. З цього й випливає необхідність об'єднання у Балто-Чорноморський військово-політичний союз

Ключові слова: безпекова політика, політична співпраця, політичні технології, методи врегулювання конфлікту, політична інтеграція, сфера безпеки та оборони, Балто-Чорноморська вісь, військово-політичний союз, міжнародні партнери, міжнародно-правове регулювання.

Korniienko Valeriy Candidate of Law, Associate Professor, Senior Researcher of the Research Department of Legal Problems in the Field of International Cooperation, Research Department of Resource Provision Problems in the Military, Defense and Military Construction Sector, Center for Military Strategic Studies, National Defense University of Ukraine, Kyiv, tel. 0673775811 <https://orcid.org/0000-0003-3202-6013>

Kypych Inha Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Private and Public Law, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, tel. 0633841989, <https://orcid.org/0000-0003-3678-4794>

THE HISTORICAL ASPECT OF THE POLITICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE INTEGRATION OF THE COUNTRIES OF THE BALTIC-BLACK SEA UNION IN ADDRESSING SECURITY POLICY AND COOPERATION

Abstract. The article analyses the ways of implementing the project of the Baltic-Black Sea integration into the European Union or NATO to address the security issue at the regional level. The obstacles to the implementation of the project primarily include differences in the interpretation of some historical events, as well as an ethnocentric vision of the functioning of the future ‘union’, which is most common to both Polish and Ukrainian political scientists. However, one of the main obstacles to the implementation of the idea of the Baltic-Black Sea Union is our military and political confrontation with Russia against Ukraine. The instability of the Ukrainian economy in 2014 and 2022, political instability, weak implementation of reforms, corruption and low living standards in Ukraine pose a systemic problem on the way to the military-political association of the Baltic-Black Sea states.

Since the beginning of the Russian invasion in 2014 and its expansion in February 2022, the security situation in the Central and Eastern European region has undergone dramatic changes, and the countries have to revise their security policies. The problem also lies in the insufficient development of agreements and treaties in the format of multilateral cooperation, which significantly slows down relations between the participants in the format. These problems remain unresolved and require a broader study of the peculiarities and prospects of Ukraine's security cooperation with these countries.

In general, the topic of developing and creating the project of the Baltic-Black Sea Military-Political Union has become particularly relevant since 2014 after the outbreak of the Russian-Ukrainian war. The countries of the European region faced the issue of ensuring their own defence. Some of the states of the Baltic-Black Sea project are not NATO members and, accordingly, are not protected by Article 5 of the Washington Treaty (...an armed attack on one or more of them in Europe or North America shall be considered an attack on all of them...), and those that have joined the alliance often have doubts about its effectiveness, as this article has never been used. Therefore, the only effective means of deterring Russia's aggression among supporters of the Baltic-Black Sea integration is considered to be the own strength of potential 'victims of aggression'. But in each of the countries, their own strength is not enough. Hence the need to unite in the Baltic-Black Sea Military-Political Union

Keywords: security policy, political cooperation, political technologies, conflict resolution methods, political integration, security and defence sector, Baltic-Black Sea axis, military-political union, international partners, international legal regulation.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що слабким місцем більшості концепцій політичної інтеграції є охоплення занадто великої кількості країн з різноспрямованими політичними векторами, що негативно впливає на стабільність цього геополітичного проекту. Зокрема, залучення до проекту країн колишньої Югославії (Сербія, Хорватія, Словенія, Північна Македонія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія) видається досить проблематичним і нереальним, якщо взяти до уваги, що рівень їх реінтеграції після розпаду був досить низький. ”. У кожній із країн окремо власної сили для забезпечення безпеки недостатньо. З цього й випливає необхідність об'єднання у Балто-Чорноморський військово-політичний союз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові геополітичні зміни фактично одразу ж привернули увагу багатьох дослідників. Попри активне дослідження теми у вітчизняному та закордонному науковому середовищі, все ж залишаються питання, які потребують детальнішого вивчення. Науковці значно менше уваги присвячують питанням щодо оновлення стратегії безпекового співробітництва між Україною та Балтійсько-Чорноморських

держав, що набуло ще більшої актуальності в умовах широкомасштабного вторгнення росії на територію України. Серед українських дослідників, які присвятили свої роботи дослідженню безпекового, оборонного та військового співробітництва, варто виділити публікації Андрейка В. І., Максака Г. А. та Шелест Г. В.. У своїх роботах дослідники висвітлили історію становлення багатосторонньої кооперації та її перспективи і проблеми. Не менш зацікавленими в дослідженні безпекового виміру співпраці України з країнами вишеградського об'єднання виявились такі зарубіжні дослідники як Пьотр Байда, Адела Їржичкова, Юрай Крупа та Балаж Тарнок.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу історичних, правових, політичних аспектів створення союзу потенційних безпекових гарантій членів Балто-Чорноморського союзу та шляхів реалізації ідеї безпекової політики та співпраці з Україною.

Виклад матеріалу. Безпека держав у сучасному глобалізованому світі є основним завданням як військово-політичних блоків, так і окремих країн. Це завдання може бути реалізоване за умови створення ефективної системи стримування і противаг, а також протистояння можливим загрозам з боку потенційних агресорів або окремих терористичних угруповань та організацій. Події сьогодення підтверджують посилення потенційних загроз миру через зростання проявів нетерпимості, фанатизму на міжнаціональному, міжрелігійному та міжетнічному ґрунті.

Останнім часом через міжнародну економічну кризу зростає соціальне напруження, загострюються військові та громадянські конфлікти, продовжується розповсюдження зброї масового ураження. Інтеграційні процеси та глобалізація держав призвели до того, що ситуація в окремих країнах може стати небезпечною для широкої коаліції та усього світу. Для реалізації цих завдань з підтримки та збереження миру для усіх країн головним є не тільки забезпечення обороноздатності своєї країни, а й активна участь у міжнародному військово-політичному співробітництві.

Питання визначення концептуальних засад військового співробітництва, основ використання, принципи, функції та інші складові переважно базуються на нормах міжнародного права та регламентуються різними дво- або багатосторонніми угодами України. Але глобалізований світ швидко змінюється, що потребує оперативного реагування на виклики сьогодення, розробки нових методів та підходів до військової співпраці з метою забезпечення єдності миротворчих позицій військово-політичного естеблїшменту цивілізованих країн світу. Ярким прикладом тому є Концепція “Балто-Чорноморської осі”, яка насамперед передбачає розв'язання питань безпеки.[1]

Історично усі спроби Балто-Чорноморської інтеграції пов'язані не зі створенням абстрактної системи безпеки, а з цілком конкретними протиросійськими заходами:

- у XVII столітті — проти Московського царства;

- у XIX столітті — проти російської імперії;
- у XX столітті — проти СРСР;
- з кінця XX століття й до сьогодні — проти рф.

Загалом тема розроблення й створення проекту Балто-Чорноморського військово-політичного союзу набула особливої актуальності з 2014 року після початку російсько-української війни. Перед країнами європейського регіону постало питання забезпечення власної оборони. Частина держав Балто-Чорноморського проекту не є членами НАТО і, відповідно, не захищені 5-ю статтею Вашингтонського договору (...збройний напад на одну або кількох з них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх...), а ті, що приєдналися до договору часто мають сумніви щодо його дієвості, адже ця стаття жодного разу не застосовувалась. Тож єдиний ефективний засіб стримування агресій росії серед прихильників Балто-Чорноморської інтеграції вважається виключно власна сила потенційних “жертв агресії”. Але у кожній із країн окремо власної сили недостатньо. З цього й випливає необхідність об'єднання у Балто-Чорноморський військово-політичний союз.[3]

Окрім загрози на сході, є актуальними є й ряд загроз на південному-сході, що потенційно могли б перерости у виклик для всього європейського континенту: міграційна криза як один з наслідків Сирійської громадянської війни; спроба перевороту в Туреччині 2016 року[4]; терористична діяльність Ірану, як частина зовнішньої політики так само є вкрай небезпечним особливо на кордонах з Азербайджаном і Туреччиною.

До перешкод на шляху проекту насамперед відносять розбіжності в тлумаченні деяких історичних подій, а також етно центричне бачення функціонування майбутнього “союзу”, що більш за все притаманне як деяким польським, так і українським політологам. Однак, однією з головних перепон на шляху реалізації ідеї Балто-Чорноморського союзу є наша військово-політична конфронтація росії проти України, що з одного боку створюють системну проблему на шляху до воєнно-політичного об'єднання Балтійсько-Чорноморських держав.

З іншого боку, якщо розглядати так звані “Мінські угоди”, які вбачали тимчасової зупинки війни на сході України, як наслідок німецько-російського компромісу за рахунок національних інтересів України, то за умови активної підтримки країнами Балтійсько-Чорноморського регіону можна було б виправити ситуацію і відстояти позицію України й всього регіону. Зважаючи на конкретний геополітичний проєкт і конкретного автора майбутнє об'єднання у вигляді “союзу” чи “альянсу” включає: держави-члени Європейського Союзу, держави-члени НАТО, а також держави-учасники “Руху неприєднання” чи державами, що дотримуються нейтралітету.

Деякі політологи та українські політичні діячі мають сумніви щодо можливого об'єднання настільки строкатих політичних векторів різних держав. Особливо, виникають побоювання, що створення, наприклад, Балто-

Чорноморського союзу членам ЄС доведеться його покинути. Теж саме стосується й НАТО. Однак згідно Північноатлантичного договору та договорів про функціонування Європейського Союзу немає правових норм, які б завадили цьому. Конституціями багатьох потенційних членів прямо передбачена можливість укладання багатосторонніх договорів про вступ до міжнародних об'єднань, союзів тощо. Крім цього, створення союзу є цілком можливим відповідно до Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права та Віденської конвенції про право міжнародних договорів з урахуванням положень договорів про Європейський Союз.

Враховуючи вищезгадане можемо підсумувати що, чинне міжнародне право дозволяє окремим державам-членам Євросоюзу і НАТО об'єднатися в союз без процедури узгодження з іншими членами. Наприклад, в Європі вже був прецедент, коли поряд з ЄС існував “Західноєвропейський союз” впродовж 1948—2011 років.[10] Що стосується “Руху неприєднання” й нейтралітету, то принципи таких політик значно ускладнюють процес об'єднання у форматі “військового альянсу”, хоча не виключають політичного й економічного формату об'єднання, а також військової співпраці на двосторонньому рівні. Однак, зважаючи на досвід України, яка після російської агресії перестала бути “нейтральною” державою та закріпила у конституції рух до ЄС і НАТО, статус інших держав також може змінитися найближчим часом.[3]

Для утворення союзу потенційні члени мали б між собою міжнародний договір, який, відповідно до законодавства кожної окремої країни, міг би бути ратифікованим у парламенті або ухвалений у спосіб проведення референдуму. Крім цього, на конституційному рівні мало б бути врегульоване питання співвідношення національного і наднаціонального права.[10] У той же час, у разі інтеграції виключно держав-членів НАТО і ЄС дало б можливість використовувати спільність правових, економічних і військових стандартів цих організацій, як «платформу» для потенційного союзу. Більше того, Балто-Чорноморська вісь могла б поглибити співпрацю як у військовій сфері, так і в економічній і не впливати на суверенітет окремих членів, наприклад, не маючи спільної монетарної політики, як у Єврозоні.[4]

Однією з перепон, яка з'явилась через російську політику “збирання земель” є договір про створення “Союзної держави росії та Білорусі”, що став юридичною і політичною підставою до втрати Білоруссю суверенітету. За часи правління в Білорусі Олександра Лукашенка в деякі часи відносини цієї країни покращувались як з ЄС (2016 року до парламенту обрано двох опозиційних кандидатів, скасовано санкції проти Білорусі, спрощено візові обмеження з обох боків, участь Білорусі у форматі “Східне партнерство”), так і з Україною (посередництво Білорусі у “Мінському форматі”, візити Лукашенка в Київ у 2017 році і у Житомир у 2019 році). У ці часи лунали пропозиції не тільки активно долучати Білорусь до інтеграції, а й розмістити штаб-квартиру

майбутнього союзу у Мінську.[1] Однак після хвилі протестів на тлі президентських виборів 2020 року та міграційної кризи на кордонах з Литвою і Польщею, режим Лукашенка остаточно підірвав стосунки з усіма своїми сусідами окрім росії. У результаті цих подій і російського впливу Білорусь стала одним з плацдармів під час російського вторгнення 2022 року.

У Центральній Європі існує конкурентна концепція Центрально-Європейської інтеграції, що походить від німецького геополітичного проєкту “Серединна Європа” або Міттельєвропа (від нім. *Mitteleuropa*). Якщо на початку XX століття й під час Першої світової війни цей проєкт розглядався як один зі способів розширення впливу Німецької імперії, то нині поширюються ідеї про створення “конфедерації” чи “федерації” вздовж Дунаю.

Наприклад, концепція Центрально-Європейської Федерації, виказана румунським політичним істориком, професором Валаського університету Тирговіште[ro], Сільвіу Мілою. При реалізації цього проєкту частина держав Балто-Чорноморського регіону могли б утворити велику державу за образом Австро-Угорщини, а інші, що не дотичні до Центральної Європи (Україна, держави Кавказу) можуть або потрапити у сферу впливу росії, або “федералізуватися” й перетворитися у сучасний “Дикий Захід”.[3] За створення альянсу держав Балто-Чорноморського регіону серед чинних державних діячів є президент Польщі Анджей Дуда. Окрім того, прихильно про Балто-Чорноморську інтеграцію в різні часи висказувались експрезиденти України Леонід Кравчук і Леонід Кучма[1], колишній голова Верховної Ради України Андрій Парубій[10]; экс-президент Литви Альгірдас Бразаускас і експрем'єр-міністр Литви Казимира Прунскене; экс-президент Грузії Міхеїл Саакашвілі, а також відомий білоруський політик Зенон Позняк.[1]

Проєкт Балто-Чорноморського союзу особливо популярний серед політичного експертного товариства Східної Європи. Зокрема, у Литві, Польщі й Україні. З цього приводу періодично проводяться конференції та форуми, тематика яких прив'язана до тематики або Великого князівства Литовського, або Речі Посполитої. У Польщі прихильниками Балто-Чорноморської осі є насамперед праві політики. На початку 1990-х років правими партіями висувалась ідея об'єднання з Польщею колишніх радянських “республік”: України, Білорусі, Молдови, а також трьох держав Балтики й трьох держав Південного Кавказу.[6] Ідея створення Балто-Чорноморського союзу популярна серед виборців, однієї з основних польських партій, “Право і справедливість”. Це пов'язано насамперед з антиросійськими й антинімецькими настроями. Політика представників “ПіС” загалом і Анджея Дуди, зокрема, полягає у створенні в рамках ЄС східноєвропейського центру політичного впливу, який би міг реалізувати спільні політичні й економічні інтереси.[1]

Загалом у польському суспільстві обговорюються три концепції Балто-Чорноморського союзу:

1. Концепція конфедерації Міжмор'я (пол. *Międzymorze* або лат. *Intermarium*) — від Балтійського до Чорного моря;

2. Концепція союзу країн Адріатичного, Балтійського та Чорного морів;

3. Концепція польського політика і письменника Єжи Гедройця — союзу Польщі, України, Литви та Білорусі.[3]

У другій половині 1990-х років США підтримували ідею створення Балто-Чорноморського союзу в якості “санітарного кордону” навколо росії.[5] Відомий американський політолог Збігнев Бжезінський доводив, що Балто-Чорноморський союз міг би бути свого роду “поясом”, що зачиняє росію з її експансіоністськими намірами на Азійському й Європейському континентах. Глава впливової розвідувально-аналітичної компанії Stratfor, Джордж Фрідман, також висував геополітичну концепцію союзу Intermarium або “Міжмор'я”[5] з метою не допустити поширення впливу росії на Європу. На його думку, локомотивом цього альянсу могли б стати Польща, Україна, Литва, а також Румунія й Азербайджан, бо спільність геополітичних інтересів цих країн сприяло б їх об'єднанню у військовому союзі при підтримці США.

Стратегія дозволила б Сполученим Штатам використовувати можливості своїх східноєвропейських союзників для зміцнення власної позиції в Європі. Ставлення провідних країн Європейського Союзу і США до проєкту Балто-Чорноморського союзу істотно відрізняється. Якщо США в цілому підтримує цей проєкт, то Німеччина та Франція не підтримує. Це пояснюється складнощами у відносинах США з Францією і Німеччиною (наприклад, провал переговорів щодо Трансатлантичного торговельного й інвестиційного партнерства), а також внутрішніми проблемами в самому Європейському Союзі[10] (зокрема, вихід Великої Британії з ЄС)[4]. Те саме стосується різного погляду на так звані “Мінські угоди” з однієї сторони — Вашингтону, з іншої — Берліну та Парижу. Розчарувавшись у відсутності достатньої лояльності в ЄС Вашингтон у своїй європейській політиці робить ставку на країни Східної Європи і насамперед Польщу, Румунію і країни Балтики.[1]

Створення Балто-Чорноморської осі розглядається російською владою як загроза.[4] Після 1991 р. присутність США, ЄС і НАТО в Балто-Чорноморському регіоні постійно збільшується, а росія не в змозі стримати їх проникнення в цю стратегічно важливу ділянку геополітичного простору. Долучення до системи європейської безпеки країн Прибалтики, Польщі, Румунії, Болгарії, а також наміри США та ЄС розширити сферу свого впливу за рахунок України, Молдови та Грузії свідчать про формування певної геополітичної вісі, яка має стати стримуючим чинником росії з її імперськими амбіціями. Остання, протидіючи американсько-європейському впливу, шляхом створення маріонеткових республік та «заморожених» конфліктів, формує своєрідну антивісь, яка покликана не допустити поглиблення впливу євроатлантичних структур в Чорному та Каспійському морях. Незважаючи на агресивні дії Москви, рішучі кроки України, Грузії та Молдови у напрямі євроінтеграції показали, що розширення впливу ЄС на схід буде продовжуватися. Однак, аналогічні дії щодо їх інтеграції до НАТО можуть ще

більше загострити відносини між росією і Заходом та посилити й без того високий рівень конфліктогенності регіону. Частково принципи співробітництва були реалізовані у політичному, інституційному й економічному вимірах шляхом створення у 1991 році Вишеградської групи (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія) та Балтійської асамблеї (Естонія, Латвія, Литва).[1] У 1992 році серед держав Чорного та Балтійського морів були створені економічні регіональні організації — Організація Чорноморського економічного співробітництва (BSEC) й Рада країн Балтійського моря відповідно. До BSEC долучилися, окрім чорноморських держав також Азербайджан, Вірменія й Молдова, а серед спостерігачів є Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Чехія та багато інших держав з інших регіонів, зацікавлених в економічному розвитку моря. Що стосується Балтійської ради, то серед спостерігачів — Велика Британія, Румунія, Словаччина, Угорщина й Україна[5]. Однак, робота частини з цих організацій втратила свою первинну актуальність через набуття членства держав-засновників у Європейському Союзі, а робота організацій морського співробітництва (особливо BSEC) частково заблокована через наявні конфлікти між державами членами: війни Росії з Україною, Грузією, окупація Придністров'я.

Висновки. Проект Балто-Чорноморського союзу особливо популярний серед політичного експертного товариства Східної Європи. Для утворення союзу потенційні члени мали б між собою міжнародний договір, який, відповідно до законодавства кожної окремої країни, міг би бути ратифікованим у парламенті або ухвалений у спосіб проведення референдуму. Прийнято вважати, що на конституційному рівні мало б бути врегульоване питання співвідношення національного і наднаціонального права. Враховуючи особливості Північноатлантичного договору та договорів про функціонування Європейського Союзу немає правових норм, які б завадили такому розвитку подій. Конституціями багатьох потенційних членів прямо передбачена можливість укладання багатосторонніх договорів про вступ до міжнародних об'єднань, союзів тощо. Створення союзу є цілком можливим відповідно до Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права та Віденської конвенції про міжнародні договори з урахуванням положень договорів про Європейський Союз. Проаналізувавши всі політичні та правові аспекти такого співтовариства, чинне міжнародне право дозволяє окремим державам-членам Євросоюзу і НАТО об'єднатися в союз без процедури узгодження з іншими членами.

Література:

1. Роман Безсмертний. Балто-Чорноморський союз: перспективи для України // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. — 2019. — Вип. 4. — С. 8-15.
2. О. В. Клиначенко, Я. П. Матійчик. Балто-Чорноморський союз (БЧС) // Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. — Т. 2 : Б — Біо. — 872 с. — ISBN 966-02-2681-0.

3. Андрій Мартинов. Балтійсько-Чорноморська дуга // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2003. — Т. 1 : А — В. — С. 175. — ISBN 966-00-0734-5.

4. Володимир Матвієнко. Балто-Чорноморський союз // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К. : Знання України, 2004. — Т. 1 : А — Л. — С. 90. — 760 с.

5. Мателешко Ю.П. Між ЄС та Росією: проблеми та перспективи формування Балто-Чорноморського союзу // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. — Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. — Вип. 1 (16). — С. 148-156.

References:

1. Roman Bezsmertnyi.(2019) Balto-Chornomorskyi soiuз: perspektyvy dlia Ukrainy [Baltic-Black Sea Union: prospects for Ukraine] *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty — International relations: theoretical and practical aspects*. 4, 8-15 [in Ukrainian].

2. O. V. Klynchenko, Ya. P. Matiichyk (Ed.).(2003) Balto-Chornomorskyi soiuз (BChS) [Baltic-Black Sea Union (BBSU)] *Entsyklopediia suchasnoi Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy - Encyclopedia of Modern Ukraine*, (Vols. 2). (p. 872) Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

2. Andrii Martynov. (Ed.).(2003) Baltiisko-Chornomorska duha [Baltic-Black Sea arc] *Entsyklopediia istorii Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy - Encyclopedia of Ukrainian History Institute of Ukrainian History NAN of Ukraine.*,(Vols. 1), (p.175). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

4. Volodymyr Matviienko.(Ed.).(2004). Balto-Chornomorskyi soiuз [Baltic-Black Sea Union] *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia - Ukrainian Diplomatic Encyclopedia* (Vols. 1), (p. 90) Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].

5. Mateleshko Yu.P. (2016) Mizh YeS ta Rosiieiu: problemy ta perspektyvy formuvannia Balto-Chornomorskoho soiuзу [Between the EU and Russia: problems and prospects for the formation of the Baltic-Black Sea Union] *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats. — Geopolitics of Ukraine: history and present: collection of scientific works* . 1 (16), (pp. 148-156). Uzhhorod: DVNZ «UzhNU». [in Ukrainian].